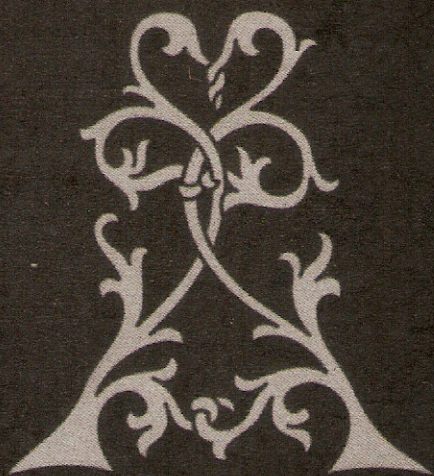

2016

№7

Filologiya masalalari

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
M. FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

FİLOLOGİYA MƏSƏLƏLƏRİ

№ 7

Toplu Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən rəsmi qeydiyyatda alınmışdır (Filologiya elmləri bölməsi, №13).

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir. Reyestr №3222.

«Elm və təhsil»
Bakı – 2016

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

KƏMALƏ CƏFƏROVA. DİLÇİLİKDƏ İNTERFERENSIYA ANLAYIŞI	3
AYGÜN İSMAYİLOVA. XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV METODUN VACİBLİYİ	9
ƏLİYEVƏ ALMAZ, ƏMİROVA FATMA. ALMAN DİLİNDƏ CÜMLƏDƏ SÖZ SİRASI	15
TARANA NURİYEVƏ. DIFFERENT CONVERSATIONAL ACTIVITIES AND GAMES	20
SUQRA RƏHMANOVA. Q. TƏBRİZİNİN DİLİNİN FONETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ	25
SEVİNC MƏMMƏDOVA. ALMAN DİLİNDƏ AFFİKSLƏRİN GENETİK, MORFOLOJİ, SEMANTİK VƏ TARİXİ PRİNSİP NÖQTEYİ-NƏZƏRDƏN XARAKTERİSTİKASI	32
ŞAHNAZ ŞƏMİLOVA. LE ROLE DES CHANSONS DANS L'APPRENTISSAGE DU FRANÇAIS ..	38
LƏTAFƏT XƏLİLOVA. MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ MODALLIQ ÇALARI OLAN FEİLLƏR	43
GÜNAY QARAYEVƏ. ƏŞYALAR VƏ ONLARIN MƏNALARININ ARAŞDIRILMASI HAQQINDA	48
RƏNƏ MƏMMƏDZADƏ. İNGİLİS DİLİNDƏ ZAMAN VƏ MƏKAN MƏNASI İFADƏ EDƏN SÖZÖNÜLƏRİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIĞI	53
FİKRƏT HƏSƏNOV. MÜASİR FRANSIZ DİLİNDƏ MƏNSUBİYYƏT DETERMİNATİVLƏRİ VƏ ONLARIN TƏDRİSİ METODİKASI	59
RƏSMİYYƏ BABAYEVƏ. MÜASİR İNGİLİS ƏDƏBİ DİLİNİN SEMİSİOLOGİYASINDA OMONİMLƏRİN ÇOXMƏNALI SOZLƏRDƏN FƏRQLİ VƏ OXŞAR XÜSUSİYYƏTLƏRİ	65
ZÜLEYXA YUSİFOVA. REALİ SÖZ VƏ TERMİNLƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏ DANIŞAN MİLLƏTLƏRİN HƏYAT TƏRZİNİ ƏKS ETDİRƏN ƏSAS MEYAR KİMİ	70
АЛИЕВА ГЮЛЬШАН. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕФТЕГАЗОВЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ	75
ZƏNƏRƏ NİFTƏLİYEVƏ. MÜXTƏLİF SİSTEMLİ DİLLƏRİN LİNGVİSTİK ARAŞDIRILMALARINDA SİNTAKTİK SİNONİMLİK PROBLEMİ	81
SƏİDƏ ZEYNALOVA. MÜASİR İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİ VƏ LEKSİK SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ LATİN MƏNŞƏLİ SÖZ VƏ TERMİNLƏRİN TUTDUĞU MÖVQE	86
RÜBABƏ MUSAYEVƏ. ANTROPONİMİK – SEMANTİK MEYYARLARIN İNGİLİS-AZƏRBAYCAN XALQLARININ ADƏT – ƏNƏNƏLƏRİNDƏ İNİKASI VƏ PEŞƏYÖNÜMLÜ İXTİSAS ADLARININ TƏSNİFATI	91
VƏFƏ ALLAHVERDİYEVƏ. DİSKURS VƏ İCTİMAİ MÜHİT	96
MƏLAHƏT ABDULLAYEVƏ. FRAZEOLÖGİZMLƏRİN FRANSIZ VƏ AƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ƏSAS VƏ APARICI ƏLAMƏTLƏRİ	103
SƏİDƏ VERDİYEVƏ. GRAMMAR ANALYSIS OF ENGLISH SENTENCES IN TECHNICAL TEXTS	108
HEYDƏROVA ŞƏFİQƏ ƏLİYEVƏ ŞƏFİQƏ. İCTİMAİ-SOSIAL TARİXİ ŞƏRAİTDƏ İNGİLİS DİLİNİN EMOTİV FRAZEOLÖGİZM- LƏRİNİN LİNGVOKÜLTÜROLOJİ TƏDQIQINƏ DAİR	113
LEYLA İBRAHİMOVA ZİBAHƏT NƏSİROVA. MÜASİR ALMAN DİLİNDƏ İSİMDÜZƏLDƏN YARİMPREFİKSLƏR VƏ ONLARI AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIĞI	118
NURİYYƏ RZAYEVƏ. MÜASİR LİNGVİSTİKADA SİNTAKTİK SİNONİMLİYİN NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ VƏ TƏDQIQATÇILARIN ARAŞDIRMALARINDA BU MƏSƏLƏYƏ MÜNASİBƏT	123
LEYLA MAHMUDOVA. MÜASİR FARS DİLİNDƏ ÜSTÜNLÜK TƏŞKİL EDƏN FEİLİ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏ MODELLEİ	128
DÜRDANƏ VƏKİLOVA. BÖYÜK BRİTANİYA TOPONOMİKASI VƏ ONUN DİLÇİLİK EİMİ İLƏ QARIŞILIQLI ƏLAQƏSİ	133
SAMİRƏ ƏMİROVA. AZƏRBAYCAN DİLİNİN TURİZM TERMINOLÖGİYASI: TARİXİ VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ	138

KÖNÜL QOCAYEVA. İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ ELMİ-İQTİSADI TƏRCUMƏNİN BİR SIRA ÇƏTİNLİKLƏRİ VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI .	145
GÜNEL ORUCOVA. ORTA ƏSRLƏR FARSDİLLİ LÜĞƏTLƏRDƏ TÜRK MƏNŞƏLİ ANTRÖPONİMLƏR.....	150
NAİLƏ QƏDİMOVA. MÜASİR İNGİLİS ƏDƏBİ DİLİNDƏ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN LİNGVİSTİK TƏHLİLİ VƏ ETİMOLOJİ MƏNZƏRƏSİ	156
SEVİNC YUSİFOVA. İNGİLİS DİLİNDƏ QƏDİM VƏ MÜASİR ÖLÇÜ VAHİDLƏRİNİN İŞLƏNMƏSİ VƏ ONUN ETİMOLOGİYASININ TƏDQIQI	161
ФИРАНГИЗ ПАНАХОВА. НЕКОТОРЫЕ ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ НЮАНСЫ ПРОИЗНОШЕНИЯ ФОНЕТИКИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	167
ALİYƏ MƏMMƏDLİ. DÖVRÜ MƏTBUATDA İŞLƏNƏN YENİ TERMİN SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN YARANMA SƏBƏBLƏRİ	173
D.M.MAHMUDOVA. DİLİN İNKİSAFI VƏ SABİTLİYİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR.....	178
NƏTAVAN AĞAYEVA. FƏLİN ƏMR ŞƏKLİNİN KOMMUNİKATİV-PRAQMATİK CƏHƏTLƏRİNİN LEKSİK-SEMANTİK VƏ QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	183
NÜŞABƏ QULİYEVA. AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İŞLƏNƏN FRANSIZ MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN LEKSİK- SEMANTİK VƏ MORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏİ	188
YEGANƏ QURBANOVA. İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ LEKSİK VƏ GRAMMATİK MATERIALIN MÜXTƏLİF METOD VƏ PRİYOMLARDAN İSTİFADƏ EDƏRƏK AŞILANMASI	193
GÜNEL VƏLİYEVA. THE PARTS OF SPEECH PROBLEM	198
GÜNAY AĞAYEVA. ORTA MƏKTƏBİN YUXARI SİNİF ŞAĞİRDİLƏRİNƏ KOMMUNİKATİV VƏRDİŞLƏRİN AŞILANMASI YOLLARI.....	203
ГУСЕЙНОВА С.И. ОБУЧЕНИЕ ДЕЛОВОЙ РЕЧИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ	209
ARZU MİRZƏYEVA. AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ FƏİLİ SOMATİK İDİOMLARIN YARANMA YOLLARI	214
GÜLCAN MÜSEYİBOVA. ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСЕМ И ИХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ	223
RƏHİLƏ MƏMMƏDOVA. ASSESSMENT IN TEACHING.....	228
SARELLA QAIBOVA. СТРУКТУРА УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ.....	233
МАНСУРОВА З. Я. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАУЧНОГО СТИЛЯ РЕЧИ И УЧЕТ ИХ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ-ИНОСТРАНЦАМ.....	238
İRADƏ KƏRİMOVA. QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ KİV-də AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİL NORMALARINA RİAYƏT OLUNMASININ MONİTORİNGİ	243
AYNURƏ HƏSƏNOVA. FÜZULİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” ƏSƏRİNDƏ FARS MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN SEMANTİK MƏNAYA GÖRƏ QRUPLARA BÖLÜNMƏSİ	259

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

SİRACƏDDİN HACI. NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ” DASTANINDA İRFANİ ANLAYIŞLAR.....	248
QƏNDAB ƏLİYEV. MİRZƏ İBRAHİMOV HEKAYƏLƏRİNDƏ HƏYAT HƏQİQƏTİNİN TƏSVİRİ.....	254
ZƏHRA ALLAHVERDİYEV. NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XOSROV VƏ ŞİRİN” VƏ XACU KİRMANININ “GÜL VƏ NOVRUZ” MƏSNƏVİLƏRİ ÜZRƏ MÜQAYİSƏLİ ARAŞDIRMA .	264
HƏYATOVA SOLMAZ. İBRAHİMBƏY MUSABƏYOVUN HEKAYƏLƏRİ.....	272
BƏSİRƏ ƏZİZƏLİYEV. “SEBASTİAN NAYTIN GERÇƏK HƏYATI” ROMANINDA ƏDƏBİ-FƏLSƏFİ VƏ ESTETİK MƏSƏLƏLƏR.....	278
ƏLİ MƏMMƏDBAĞIROĞLU. “KOROĞLU”NUN “MÜSTƏQİL QOŞMALAR”I SALMAN MÜMTAZIN ŞƏXSİ ARXIVİNDƏ.....	284
GÜLÇİN BABAYEVA	
HƏBİBİ LİRİKASININ POETİK DİL XÜSUSİYYƏTLƏRİ	289
ƏFLATUN BAXŞƏLİYEV. BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDA HEKAYƏ JANRI	297
GÜLÜMCANLI ƏZİZƏ. MOLLA VƏLİ VİDADI VƏ TÜRKMƏN ŞAİRİ MƏXDUMQULU FƏRAQI.....	302
LALƏ ƏLƏKBƏROVA. XX ƏSR AZƏRBAYCAN LİRİKASINDA FÜZULİ ƏNƏNƏLƏRİ (1920-1960-Cİ İLLƏR) – (SƏMƏD VURĞUN YARADICILIĞI ƏSASINDA)	309
LALƏ SULTANOVA. HÜSEYN CAVİDİN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ FƏALİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ “ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİ” KİTABI MÜHÜM MƏNBƏ KİMİ	319
İNCİ ƏLİZADƏ. LA SÉMANTIQUE ET SON RÔLE DANS L'ENRICHISSEMENT DU VOCABULAIRE	325
HƏMİDƏ ƏLİYEV. EPİK TƏHKİYƏDƏ ATİLLA OBRAZI (QƏR İ AVROPA EPOSLARI ƏSASINDA)	331
NİGAR ASLANOVA. ANAR VƏ KAMAL ABDULLA YARADICILIĞINDA TARİXİ YADDAŞ PROBLEMİNƏ MÜASİR BAXIŞ.....	337
YEGANƏ QASIMOVA. MƏNƏVİ TƏRBİYƏNİN QAYNAQLARI	342
NƏSİB CƏBRAYİLOV. M.S.ORDUBADİNİN “QILINC VƏ QƏLƏM” ROMANINDAKI ATABƏY MƏHƏMMƏDİN BƏDİİ OBRAZI.....	347
MƏMMƏDLİ AYTƏN. “MISSIS DELLOUY” ƏSƏRİNİN İDEYA-MÖVZU XÜSUSİYYƏTLƏRİ	357
GÜNAY MAHMUDOVA. FÜZULİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” ƏSƏRİNDƏ BƏDİİ TƏSVİR LÖVHƏLƏRİ.....	362
KÖNÜL YUSİFOVA. ÇOXSERİALI SƏNƏDLİ TELEFİLMƏ HƏQİQƏTLƏRİN PUBLİSİSTİK ƏKSİ.....	368

HƏMİDƏ ƏLİYEVƏ

Azərbaycan Dillər Universiteti

a_hemide@mail.ru

**EPİK TƏHKİYYƏDƏ ATILLA OBRAZI
(QƏRBİ AVROPA EPOSLARI ƏSASINDA)**

Açar sözlər: *Atilla, obraz, epos, rəvayət, tarixi şəxsiyyət*

Ключевые слова: *Аттила, образ, эпос, легенда, историческая личность*

Key words: *Atilla, character, epic, legend, historical personality*

Avropanın mədəni və siyasi həyatında xüsusi xidmətləri olan böyük türk hökmdarlarından biri də Atilla idi. Təxminən iyirmi il ərzində qüdrətli Hun dövlətini idarə edən Atilla Avropa tarixində silinməz izlər buraxmışdır. Atillanın nəhəng imperiyası Ural dağları və Xəzər dənizindən Dunaya qədər uzanırdı. Bu geniş ərazilərə səpələnən hun tayfaları öz əfsanəvi hökmdarları başda olmaqla tarix yazaraq müasir Avropanın siyasi və mədəni simasını həmişəlik dəyişdilər.

Atillanın adı türk mənşəlidir (atta/ata, el/il – məkan, ölkə, xalq). Onun adının bu etimologiyası bütün xalqlar üçün anlaşıqlı idi. Digər bir versiyaya görə Atilla adı Volqa çayının türk (xəzər) adı olan Edillə bağlıdır. Elə türk mənbələrində də Atilla daha çox Edil adı ilə məşhurdur. Bu mənbələrdə Edil xan-Adil xan adlandırılan Atilla ədələtli və qüdrətli hökmdar kimi səciyyələndirilir, onun fəthləri isə hər b və sərkərdəlik sənətinin zirvəsi hesab olunurdu.

Orta əsrlər Qərbi Avropa mənbələrində onu “Tanrının belası”, hunları isə “Allahın qəzəbi” adlandırmışlar. Yazılı mənbələr Atilla mövzusunun bütün Orta əsrlər boyu Avropada məşhur olduğunu göstərir. Həmin dövrün şifahi xalq yaradıcılığında və epik əsərlərində Atilla obrazı əsasən fantastik elementlərlə zənginləşdirilərək əksini tapmışdır. Skandinav saqalarında, german xalq eposunda bu əfsanəvi hun hökmdarı barəsində çoxlu sayda rəvayət və əfsanələrə rast gəlmək mümkündür. Atilla obrazı Skandinav eposu “Böyük Edda”nın ayrı-ayrı nəğmələrində verilmiş, onun şəxsiyyətinin həm müsbət, həm də mənfi tərəfləri təsvir olunmuşdur. “Edda”nın mifoloji nəğmələrində Atilla Atli kimi təqdim olunur və buradakı hadisələr epik təhkiyyədən daha qədimdir. Qeyd etmək lazımdır ki, eddik nəğmələrdə tarixi fon yoxdur. Lakin buna baxmayaraq, “Hunların hökmdarı” ifadəsinin məhz Atli adı ilə verilən həqiqi tarixi Atillaya aid edilməsi şübhə doğurmur. Arxeoloq L. Hidiger isə daha da irəli gedərək skandinav saqalarındakı Odin obrazının qədim german tayfalarının allahı Votanın və hunların ekspansiyasından sonra Atillanın təsiri altında yaradıldığını söyləyir. Buna sübut kimi tədqiqatçı onların mifoloji tərcümeyi-halındakı oxşarlıqları göstərir və eposda təsvir olunan fəth yolunun IV- VI əsrlərdə hunların yerdəyişməsi ilə üst-üstə düşdüyünü söyləyir. Edda nəğmələrində geniş yer alan öncəgör və şamanları da o, onların hun cəmiyyətindəki aparıcı rolu ilə əlaqələndirir (1; s. 222-223). Şamanların hun və ümumiyyətlə, türk cəmiyyətindəki yeri və nüfuzu barəsində M. Qasımlı yazır: “Hunlar başçı, hakim vəzifəsində duran şamana “Ata qam” deyirdilər. Türk dövlətinin əsasını qoymuş Aşinanın da qam-şaman olduğu ehtimal edilir. Oğuzlarda da tayfanın başında şamanın durması faktı folklor yaddaşında müşahidə olunur. “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarından açıqca görünür ki, oğuz elinin başçısı Bayandır xan qam-şaman nəslindəndir, onun atası Qanğan-Qam-kağandır. “Bir gün Qanğan oğlu xan Bayandır yerindən durmuşdu”. Qam-şaman ilahi aləmdə, ruhlar dünyası ilə bağlı olduğu üçün tayfa-el başçısı olan Qamğan –padşah müqəddəs, toxunulmaz

sayılırdı” (2, s. 10). Ümumiyyətlə, şamanlar əski türk cəmiyyətinin aparıcı və çoxtərəfli fiquru olmuşlar. Şamanizmin müxtəlif formalarına dünyanın bir çox xalqlarının mədəniyyətində rast gəlinə də o, dini dünyagörüşü kimi daha çox şimali-şərqi Asiyaya məxsusdur (3, s. 55). Şimali-şərqi Asiyanın arxaik mədəniyyətlərində şifahi təkkiyeinin mahir ustası olan hekayətçi ilə möcüzəli şəfaverici xüsusiyyətlərə malik şaman arasında sıx əlaqə vardır. Dastan söyləyənə şaman arasındakı bu cür əlaqə müasir dövrdə də bir çox türk xalqları içərisində, xüsusilə yakutlarda və bəzi Altay türklərində müşahidə olunmaqdadır. Skandinav nəğmələr toplusu “Böyük Edda”nın türk epik ənənəsi ilə əlaqəsinə dəlalət edən faktlardan biri də, şübhəsiz, budur. Elə skandinav mifologiyasının əsas fiquru Odinin özü də digər magik xüsusiyyətlərlə bərabər, həm də şamana məxsus keyfiyyətlərə malikdir.

“Volsunqlar haqqında saqa”, “Tidreke haqqında saqa” kimi eddik nəğmələrdə isə Atilla mənfə personaj kimi çıxış edir. Burada təsvir olunan Atilla Burqund kralı Qunnarın və qardaşı Xyöqninin xəzinəsini ələ keçirmək məqsədilə onları qanlı tələyə salan qəddar və acgöz bir yadellidir. Atillanın bu cür obrazını tədqiqatçılar ona düşmən münasibətdə olan frankların uydurması kimi qiymətləndirirlər. Əslində Avropa epik ənənəsi üçün Atillanın digər-müsbət obrazı daha səciyyəvidir. Məsələn, skandinav saqalarından fərqli olaraq alman eposu “Nibelunqlar haqqında nəğmə” də Atilla Etsel adı ilə müsbət obraz kimi səciyyələndirilir. Burada o, qüdrətli, xeyirxah, qonaqpərvər və öz vassallarına münasibətdə ədalətli bir hökmdar kimi təsvir olunur. Bəzi tədqiqatçılar belə hesab edir ki, Atilla-Etselin bu cür ideallaşdırılması Ost Qotların hunlardan asılı olduğu dövrün müəyyən tarixi gerçəkliklərlə bağlıdır (4, s. 525). Alman qəhrəmanlıq eposunun görkəmli tədqiqatçısı A. Hoysler bunu belə izah edir: “ Atilla barəsində bu cür təsəvvür ondan vassal asılılığında olan Ost Qotlar arasında yaranmış, bavarlar bunu onlardan irsən almışlar. Lakin bu frankların “Burqundlar haqqında nəğmə”də yaratdıqları acgöz və qəddar Etsel obrazı ilə təzad təşkil edirdi. Lavarlar belə konsepsiyayı qəbul edə bilməzdilər. “Burqundlar haqqında nəğmə”nin onlar üçün münasib olmasından ötrü Etsel obrazına hökmdar kimi bəraət qazandırmaq lazım idi. Bu bəraət isə öz ardınca digər dəyişiklikləri gətirdi” (5, s. 91).

Burqundlar arasında “Nibelunqlar haqqında nəğmə”yə bənzər “Atillanın sarayında burqund krallarının nəğmələri”, “Atillanın ölümü” kimi epik poemalar mövcud idi. Bu əsərlərdə Atilla xeyirxah hökmdar kimi tərənnüm olunurdu. Atillanın belə müsbət obrazına yalnız epik əsərlərdə rast gəlinmir. Antik mənbələrdə, macarların, germanların və digər xalqların tarixi salnamələrində də onun barəsində xoş sözlər yazılmış, qüdrətli hökmdar və əzəmətli insan olması qeyd edilmişdir. Təxminən 1200-cü ilə yaxın macar krallığının dəftərxana katibi sonralar “Anonim” adlandırılan “Gesta Hungarorum”u (“Macarların əməlləri”) yazdı. Macar əyanlarının qəhrəmanlıq tarixini qələmə alan müəllif Atillanı macar krallarının əcdadı kimi göstərmişdir. Bu əsərdən sonra Şimon Kezai 1283-cü ildə özünün “Macarların tarixi” əsərində Atilla obrazını bir az da təkmilləşdirərək onun xarakterinin əvvəllər təsvir olunmayan cizgilərini əks etdirməyə çalışmışdır.

Atillanın hələ sağlığında onun haqqında sayısız-hesabsız rəvayətlər qoşulmuşdur. Onun döyüşçüləri öz sərkərdələrinin şücaətindən bəhs edən nəğmələr oxuyurdular. Atillanın sarayındakı məclislərdə bizim aşığıları xatırladan nəğməkarların Atillanın əməllərindən bəhs edən qəhrəmanlıq nəğmələri oxumasına dair də məlumatlar vardır (6). Döyüşçüləri ilə bərabər xalq da öz hökmdarını çox sevirdi. Kütləvi yığıncaqlarda çıxış edən Atillanı qadınlar, uşaqlar alqışlarla qarşılayır, yanlarından keçdiyi zaman ona müxtəlif təamlar təqdim edirdilər. Atilla öz şahənə atı Villiamın (Şimşəyin) belindən düşmədən ona verilən nemətləri və hədiyyələri ehtiramla alır, sadəcə insanların qarşısında təkəbbür göstərmirdi.

Lakin Atilla haqqında qoşulan nəğmə və rəvayətlərin heç də hamısı bu əfsanəvi burqund hökmdarını tərənnüm etmirdi. Onun tərcümeyi-halı barəsində tarixi mənbələrdə müfəssəl məlumatlar olmadığı üçün onların əksəriyyəti bədii uydurma xarakteri daşıyırdı və əsasən

Bizansda və Romada yaranırdı. Atillanın ölümü ilə bağlı rəvayətlər də belə yaranmışdır. Bu barədə müxtəlif versiyalar mövcuddur. Atillanın sonu barəsində bəlkə də yeganə dürüst məlumat verən tarixçi İordan onun toy gecəsi burnundan qan axması nəticəsində boğulub öldüyünü yazmışdır (7). Lakin bu hadisənin özü də sirr haləsinə bürünərək bu günə qədər müxtəlif şəkillərdə söylənir. Atillanın ahıl yaşlarında evləndiyi İldiko adlı gözəl alman qızının ondan öz ailəsinin qisasını alması versiyası isə daha geniş yayılmışdır. Bütün Avropanı diz çökdürən qüdrətli bir hökmdarın öz yatağında yenicə evləndiyi gənc arvadı tərəfindən yuxuda öldürülməsi şayiəsi, şübhəsiz, onun bədxahları tərəfindən rəğbətlə qarşılandı və onlar bu versiyanın yayılması üçün əllərindən gələni etdilər. Bu versiya hətta skandinav eposu "Böyük Edda"da əksini tapdı. Burada Burqund kralı Qunnarın bacısı Qudruna qardaşlarının qisasını almaq məqsədilə öz ərinə- hunların hökmdarı Atlini öldürür. Lakin alman eposu "Nibelunqlar haqqında nəğmə" də isə əksinə Burqund kralı Günterin bacısı Krimxilda öz əri Etsele sadıq qalır və Ziqfridin qisasını alaraq qardaşını öldürür (5, s. 15).

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi Atillanın ölümündən təxminən yüz il sonra tarixçi İordan onun barəsində əsər yazdı. Həmin əsərdə Atillanın müasirlərinin xatirələrinə geniş istinad edən tarixçi xüsusilə bizanslı tarixçi Priskin fikirlərindən bəhrələnmişdir. Prisk Bizans elçisi kimi Atillanın sarayında olmuş, hətta onun verdiyi ziyafətdə iştirak etmişdir. O, Atillanı şəxsən görən, onunla ünsiyyətdə olan və müşahidə edən nadir avropalılardan sayılırdı. Ona görə də Priskin xatirələri daha etibarlı hesab olunurdu. Priskin xatirələrinə görə Atilla son dərəcə təvəzökar, zahirə dəbdəbədən uzaq bir insan olmuşdur. Priskin təsvir etdiyi Atilla sonrakı Qərb tarixçilərinin iddia etdiyi kimi şöhrətpərəst, hakimiyyət hərisi olan qəddar hökmdar təsiri bağışlamır. Prisk Atillanın bir çox müsbət keyfiyyətlərə malik olduğunu yazırdı və onun yaratdığı Atilla obrazının formalaşmasında Hun hökmdarının yaxın ətrafının söylədikləri də böyük rol oynamışdır. Həqiqi tarixi Atilla öz xalqının mənafeyini üstün tutmuş, bütün həlledici məqamlarda at belində döyüşə ilkin atılmışdır. Çox güman ki, hələ Atillanın sağlığında bu təsəvvürlər epik ənənənin qanunlarına əsasən onun epik-folklor obrazını formalaşdırmışdır. Beləliklə, german epik ənənəsindəki Atli-Etsel Atilla obrazının epik inkişafının ilk mərhələsini təşkil etdi.

Priskdən fərqli olaraq İordan Atillanı təzadlı- gah müsbət, gah da mənfi yönərdən təsvir edir. O, bir tərəfdən mahir döyüşçü, bütün güclü imperiyaları qorxu içində saxlayan qüdrətli hökmdar, döyüşçülərinin sevimli sərkərdəsi, sərt xarici görünüşünə baxmayaraq incə ruhlu bir insandırsa, digər tərəfdən qəddar, hiyləgər, öz məqsədi naminə hər yalana əl atan və "ölümü bütün xalqlar tərəfindən arzulanan" barbardır. Görünür Atillanın müsbət keyfiyyətlərindən yazarkən İordan Priskdən təsirlənmiş, mənfi xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən isə obyektiv mövqe tutduğunu göstərməyə çalışmışdır. İordan öz əsərində bu məqamı xüsusilə vurğulamışdır: "Qoy heç kəs düşünməsin ki, mən, yuxarıda adı çəkilən tayfadan (yəni hunlardan-H.Ə.) mənşəyini götürən, oxuduqlarımın və ya bildiklərimin əksinə olaraq onun xeyrinə nəşə əlavə etmişəm" (8, s. 72). Qeyd etmək lazımdır ki, İordan hunları "getlər", yaxud "qotlar" adlandırmışdır (9, s.71). Doğrudur o, öz həmvətənlərinin xeyrinə bir kəlmə belə yazmamışdır, lakin onun gətirdiyi çoxsaylı faktlar o dövrün real tarixi, siyasi və mədəni mənzərəsini təsvir etməkdə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Atillanın müasiri olan bütün müəlliflər onu demək olar ki, atdan düşməyən hərbi-hökmdar kimi təsvir edirlər. Orta boylu, enlikürək, qara saçlı, enli burnu və iti nüfuzedici baxışları olan qıyıq gözlü Atilla sonralar özünün bu cür xarici görünüşü ilə Böyük Çölün bütün sərkərdələrinin ümumiləşdirilmiş arxetipik obrazına çevrildi.

Atilla tarixi şəxsiyyət olmaqla yanaşı, həm də bir mədəni fenomen idi. Onun şəxsinə bir insanın tarixi-bədii və etnopsixoloji xüsusiyyətləri cəm olunmuşdur. Lakin tarixi Atilla ilə mədəni fenomen olan Atilla arasında bir sıra fərqlər mövcuddur. Əgər tarixi Atilla hun

cəmiyyəti və onun etnopsixoloji xüsusiyyətləri, mədəniyyəti ilə sıx bağlıdırsa, Avropa eposlarında təsvir olunan Atilla obrazı konkret heç bir xalqa məxsus deyildir, o, bütün Avropaya məxsusudur. Epik ənənədəki Atilla transmədəni personaja çevrilərək bir çox ölkələrin və xalqların: romalıların, yunanların, almanların skandinavların, macarların, slavyanların və digərlərinin tarixini birləşdirir. Atillanın birləşdiricilik missiyasının xüsusilə german tayfaları üçün böyük önəm daşımaması L. N. Qumilyov belə ifadə edir: “Bizanslıların həmyaşıdı olan germanlar onları ‘superetnik bütövlükdə birləşdirəcək mədəni ənənəyə’ malik deyildilər. Əksinə, passionar təkan, istiqamətlənmədiyinə görə, hətta onların bizim eramın ilk əsrlərində olan əlaqələrini də dağıtdı. Birləşmək üçün onlara rəhbərlik lazımdı; və onlar bunu hunlarda tapdılar” (10. s. 131).

R. Rahmanaliyev avropalıların idarəçilik metodlarını Atilladan öyrənməsi barəsində yazır: “Avropalıların şüurunda Atilla obrazı hunların ən parlaq hökmdarı kimi formalaşmışdır. Qərb şüurunun ona yad olan, tabeliyindəkiləri ənənəvi üsullarla yanaşı, müxtəlif inzibati strukturların (məsələn, sarayın) köməyiylə də idarə edən hökmdar fenomeni ilə toqquşması tamamilə özgə mədəni dairədən-Ural və Mərkəzi Asiya çöllərindən gətirilən yeni reallığın yaranmasına səbəb oldu” (11, s. 72).

Hunların german dünyasına bir çox yeniliklər və ideyalar gətirdiyini deyən P. Hovart yazır: “Hərb sənətində mahir və bənzərsiz olan bu xalq Avropanın siyasi, iqtisadi və mənəvi simasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməklə böyük nailiyyətlər əldə etdi” (12, s. 16). Qeyd etmək lazımdır ki, hunların bərqərar etdikləri sosial-siyasi düzən əsrlər boyu Avrasiya çöllərində türk, İran, Orta Asiya və Çin xalqlarının birgə təmasıdan yaranan ənənələrə söykənirdi. Bu ənənələr özündə bütöv bir dünyagörüşünü, mədəni, mənəvi, etik və dini dəyərlər sistemini ehtiva edirdi. Hunların Avropaya ekspansiyasından sonra V əsrdən etibarən buraya xalqların böyük köçü deyilən bir axın başladı. Avropanın mərkəzində fəvqaladə bir vəziyyət yarandı. Müxtəlif etnomədəni dünyalara malik insanlar bir yerdə yaşamağa məcbur olurdular. Xüsusilə də german dünyasının ona tamamilə yad olan hunlarla toqquşması onun siyasi – ideoloji strukturuna yad hun obrazının daxil olması ilə nəticələndi. Bu yad obraz hər şeydən əvvəl hunların hökmdarı Atillanın təmsalında Atli-Etsel epik obrazı şəklində kollektiv şüura yol tapdı. Hunlar Avropaya təkcə yeni sosial-siyasi idarəetmə modeli deyil, yalnız onların mədəni təcrübəsinə söykənən yeni epik ənənələr gətirdilər. Bu ənənələr isə öz növbəsində yerli xalqların məhdud mifoloji məzmunu, spesifik bütpərəstlik inanclarına malik şifahi yaradıcılıq nümunələrini motiv, süjet və kompozisiya baxımından xeyli zənginləşdirdi və ona epik vüsət, qəhrəmanlıq çalarları verdi. Türk-hun epik ənənəsinin Avropa xalqlarına təsiri məsələsindən bəhs edən məqaləsində V. Sultanlı yazır: “E.ə. III əsrdə hunların Avropaya yürüşü bu regionda nəğməkar-hekayətçilərin sənətinin inkişafına səbəb oldu və türk şifahi epik ədəbiyyatı Avropa xalqlarının mədəniyyətinə güclü təsir göstərdi. “Böyük Edda” və “Kiçik Edda” kimi Skandinav saqaları, alman eposu “Nibelunqlar haqqında nəğmə”, fransız lirik dastanı “Tristan və İzolda” məhz türk şifahi yaradıcılığının məhsulu kimi çox maraqlıdır” (13, s. 44).

Alman qəhrəmanlıq eposunun görkəmli tədqiqatçılarından olan A. Hoysler də “qəhrəmanlıq nəğmələrinin, onlarla bərabər isə qəhrəmanlıq rəvayətlərinin xalqların böyük köçü zamanı yaradıldığını” və bunu sübuta yetirən tutarlı dəlillərin olduğunu iddia edirdi (5, s. 359). Hoyslərə görə poetik süjetlər passiv deyil, aktiv xarakter daşıyır, onlar daima yaradıcı şəkildə yenilənirlər. Bu dəyişiklik isə müəyyən “mədəni şəraitlərin” təsiri altında baş verir. Doğrudur, A. Hoysler V. M. Jirmunskinin vurğuladığı kimi bu “mədəni şəraitlərin” xarakteri məsələsinin üstündən sükutla keçirdi (5, s. 40), çünki onun müasiri olduğu dövrün milli-mədəni ideologiyası ona bu barədə ətraflı danışmağa mane olurdu. Əgər Hoysler, konkret olaraq, alman qəhrəmanlıq eposunun formalaşdığı dövrdə canlı epik ənənədən danışsaydı, ona bilavasitə təsir edən türk epik ənənəsindən yan keçə bilməzdi. Ona görə də alim epik

rəvayətlərin nəğmələrdən eposa doğru inkişafında başlıca rolu yazılı formaya, "kitab" eposuna aid edir. Halbuki "kitab" eposundan əvvəl türk şifahi epik ənənəsinə söykənən "Manas", "Alpamış" kimi eposlar mükəmməl epik üsluba malik olmuşlar.

Hunların tarixi və Atillanın şəxsiyyəti onun ölümündən sonra böyük maraq doğurdu. Lakin Atilla barəsində fundamental əsərlər XIX əsrdən etibarən yazılmağa başladı. Atilla barəsində çoxlu sayda rəvayət və əfsanələrin yer aldığı alman şifahi ənənəsinin öyrənilməsi isə bu sahədə yeni imkanlar açdı. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Almaniyada mifoloji tədqiqatlar çərçivəsində Atillanın şəxsiyyəti və hunların tarixi araşdırılmağa başladı (F. Klyqe, E. Şröder, Y. Qrott, O. Zeek, Y. Verner və başqaları). H. De Boor, H. Homeyer, H. Bek kimi alman tarixçiləri isə Orta əsrlər ədəbiyyatında Atilla obrazının öyrənilməsi ilə bağlı xüsusi tədqiqatlar işləyib hazırladılar.

Tarixçilərin və siyasətçilərin əfsanəvi hun hökmdarı barəsində nə yazmasından asılı olmayaraq sadə xalqın onu sevməsi elə onun yaratdığı nəğmə və rəvayətlərdə öz əksini tapmışdır. Bu rəvayətlərin əksəriyyətində yerli xalqların öz krallarından, knyazlarından Atillaya şikayət etməsi və onun sayəsində ədalətin bərqərar olması motivləri geniş yayılmışdır. Doğrudur, Atillanın bu ədalətli obrazını german tayfalarının özlərinin arasında olan nifaqla bağlayanlar da olmuşdur. Məsələn, J. Dümezil yazır: "<...> german xalqları arasında olan ədavət nəticəsində o (Atilla-H.Ə.) cənub variantlarının birində xeyirxah və müdrik Etsel obrazında əbədləşdi" (14, s. 59). Əsasən Burqundların süqutunu və "Nibelunqlar haqqında nəğmə"ni nəzərdə tutan J. Dümezil buradakı ideal monarx obrazının tarixi Atilladan fərqləndiyinə işarə vururaraq ardınca qeyd edir: "bu Atillanın bir çox müasirini təəccübləndirərdi". Amma german knyazları arasındakı ədavətdən əziyyət çəkən sadə xalqın Atillanı öz nəğmələrində vəsf etməsi faktını o da inkar etmirdi.

Atilla bütün insanlara xas olan bəzi zəif cəhətlərinin olmasına baxmayaraq əsil hökmdar, istedadlı sərkərdə, ədalətli hakim idi. Sadə xalqın yaratdığı ideal Atilla obrazı onun əsasən bu keyfiyyətlərinə əsaslanırdı. Ona görə də xalq təxəyyülünün məhsulu olan əsərlərdə Atilla həmişə müsbət obraz kimi təqdim olunur. Tarixi xronikaları və mənbələri məhv etmək, yaxud yenidən təhrif olunmuş şəkildə yazmaq mümkündür. Lakin xalqın ürəyindən, düşüncəsindən damla-damla süzülüb dastanlara çevrilən həqiqi rəğbəti və sevgini gizlətmək, ört-basdır etmək mümkün deyil. Məhz buna görə də Qərbi Avropa dastanlarının sətirələrində, xırda detallarda və epizodlarda fraqmentlər şəklində əbədləşən tarix qalaq-qalaq kitablarda müxtəlif ideologiyalara qulluq edən tarixçilər tərəfindən yazılmış qondarma tarixdən daha inandırıcı və məntiqidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Lotte Hedeager. Iron Age Myth and Materiality: An Archaeology of Scandinavia AD 400-1000.-Routledge. London and New York, 2011
2. Qasımlı M. Ozan- aşıq sənəti. Bakı: Uğur, 2011, 304 s.
3. К. Райхл Тюркский эпос: традиции, формы, поэтическая структура / Пер. с англ. В. Трейстер под ред. Д. А. Функа / М.: Вост. лит., 2008, 383 с.)
4. Мелетинский Е. М. Немецкий героический эпос / История Всемирной Литературы. Т. 2. М.: Худ. Лит., 1984, 672 с.
5. Хойслер А. Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах / Пер.с нем. Д. Е. Бертельса. Вступ.ст.и прим. В. М. Жирмунского / М.: Издательство иностранной литературы, 1960, 444 с.
6. Шувалов П. В. Нemoщь Атиллы (властитель гуннов глазами германцев) Чуждое: опыты преодоления / Очерки из истории Среднеземноморья. Ред. Р. М. Шукуров / М.: Алетея, 1999, с. 259-276

7. Иордан. О происхождении и деяниях гетов - *Getica*: [Латин. текст], М.: Изд-во вост. лит., 1960, 436 с.
8. Мурад Аджи, Польша Половецкого поля. М.: ООО «Издательство АСТ», 2006, 379 с.
9. *Yenə orada*
10. Гумилев Л. Н. Тысячелетие вокруг Каспия. Баку: Азернешр, 1990, 312 с.
11. Рахмоналиев Р. Империя тюрков. Великая цивилизация. М.: РИПОЛ классик, 2009, 704 с.
12. Howarth P. Atilla: King of the Huns: The Man and the Myth. New York: Barnes&Nobel Books, 1995, 205 p.
13. Султанлы В. Место тюркской литературы в мировой культуре. <http://irs-az.com/pdf/090628181408.pdf>
14. Дюмезиль Ж. Скифы и нарты. М.: Наука, 1990, 229 с.

ГАМИДА АЛИЕВА

**ОБРАЗ АТТИЛЫ В ЭПИЧЕСКОМ ПОВЕСТВОВАНИИ
(НА ОСНОВЕ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ЭПОСОВ)**

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию образа легендарного вождя гуннов Аттилы в западноевропейской эпической традиции. В ней рассматриваются художественно-исторические и этнопсихологические особенности образа Аттилы. Автор статьи особо подчеркивает этапы формирования образа Аттилы в скандинавских сагах и в немецком героическом эпосе. В итоге автор приходит к такому выводу, что в западноевропейском эпическом нарративе образ Аттилы имел и положительные, и отрицательные черты, не всегда соответствующие действительности.

HAMIDA ALIYEVA

**THE CHARACTER OF ATTILA IN EPIC NARRATIVE
(ON THE BASIS OF WESTERN EUROPIAN EPIC)**

SUMMARY

Article deals with the researches in the sphere of western european epic traditions about the leader of hun tribes Attila's legendary character. Literary- historical and etnopsychological features of Atilla's character are described here. The author of the article especially stresses the formulation of this character in german heroic epic and scandinavian sagas. According to this research the autor comes to the conclusion that Atilla's character is depicted in western European literature sometimes as a positive and sometimes as a negative one, which are not always relevant to the reality.

Rəyçi: A.Sabitova

Filologiya elmləri doktoru